

«Okañ! Atatürküñ osmanly düzgünini nämüçin ýigrenendigine has gowy düşünersiňiz!»

Category: Goşgular, Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 24 январа, 2025

"Okañ! Atatürküñ osmanly düzgünini nämüçin ýigrenendigine has gowy düşünersiňiz!" «OKAÑ! ATATÜRKÜÑ OSMANLY DÜZGÜNINI NÄMÜÇIN ÝIGRENENDIGINE HAS GOWY DÜŞÜNERSIÑIZ!»

Žurnalist Ryza Zelýutyň täze kitaby «Osmanlyda oglanbazlyk» («Osmanlı'da Oğlancılık») «Kaynak» neşirýatynda çapdan çykdy. Zelýut ýaşyrylan köp sanly maglumatlardan we edebi eserlerden ugur alyp, osmanly jemgyýetini we köşk durmuşyny seljerýär hem-de kitabyňyň girişinde şuny diýýär:

«Okañ! Beýik Atatürküñ osmanly düzgünini nämüçin ýigrenendigine has gowy düşünersiňiz.»

Ryza Zelýut kitabyňyň «Patyşalaryň oglanbazlygy» bölümünde käbir patyşalaryň goşgularyna we şol döwrüň ýazyjylarynyň memuarlaryna esaslanyp, oglanbaz patyşalaryň atlaryny mälim edýär...

Ine, Ryza Zelýutyň «Osmanlyda oglanbazlyk» kitabyndan käbir bölekler:

«Osmanly patyşalary özleriniň wizantiýa we ajam imperatorlary bilen deň derejedediklerini görkezmek üçin döwlet protokollaryny şu iki siwilizasiýanyň gymmatlyklaryna esaslandyrmagy özlerine dereje bilipdirler. Elbetde, eýran kökenli resmi kabul edişligiň aňyrsynda arap imperiýasynyň ýörelgeleriniňem täsiri bar. Ilkibaşda hökümdarlyk süren ýerlerinde öň höküm süren imperatorlardan birjigem pes dældiklerini görkezmek Osmanogullary üçin öňe iteriji güýç bolupdyr. Şonuň üçin owalky imperiýalaryň köşklerinde bolan

oglançygy-da gypynçsyz özleşdiripdirler. Bu işiň düýbünüň Ýyldyrym Baýezidiň döwründe tutulandygy aýdylýar. Wezir Çandarly Aly paşanyň mahbup ýigdekçeleri içoglany görnüşinde köşge aralaşdyrandygy we bu işe patyşany-da öwrenişdirendigi baradaky aýyplama osmanly wakaýynamalarynyň (senenamalarynyň) ählisinde diýen ýaly geçýär. «Manzum Tevârih-i Âl-i Osman» eserinde agzalýan şu aşakdaky abzasda döwletiň ugrunyň üýtgändigini hakda şeýleräk täsin maglumat berilýär:

«Haçan-da Gara Halyl ogly Aly Paşa wezir bolansoň, fyskü-füjur (meýlis we zyna) köpeldi. Mahbup oglanlary ýanyna aldy, adyna «içoglany» goýdy. İçoglanlaryny ganjykdan enaýy görmezdiler. İçoglany bilen ýakyn gatnaşyk etmek Aly paşadan galdy. Aly paşa wezir bolansoň, onuň döwründe danyşmentler köpeldi, begler gapysyna geldi. Her biri bir begiň ýanyna geldiler. Her biri olara ýaranjak bolup boluşlaryna görä jogap berdiler. Allanyň buýrugyny, pygamberiň ýoluny terk etdiler.»

Bu çeşmede danyşmentlere (okumyş ulamalara) esaslanýan täze osmanly hukuk we dini düşünjesiniň Allanyň buýrugyny we pygamberiň ýoluny terk edendigi aýdylýp, agyr tankydy bellikler aýdylýar. Agzalýan döwür halk döwletinden daşlaşyp, başga milletlerden ýesir edilen çagalardan ýetişdirilen emeldarlaryň döwletine öwrülişini görkezýän döwürdir. Wizantiýa, pars we arap döwletleriniň derejesindediklerini, hatda olardanam geçirendiklerini görkezmek üçin osmanly soltanlary bular ýaly bolgusyzlyklary işdämenlik bilen kabul edipdirler. Bu täze düzgün halk köpçüliginiň ahlagyna ters gelse-de, agalyk ediji güýjüň kuwwatlanandygyny görkezmegiň hatyrasyna köşk tarapyndan oňlanypdyr. Meseläni 1387-1406-njy ýyllarda baş wezirlik (weziri-agzam) eden Aly paşa bilen baglanyşdyryp oňmak ýalňyşdyr. Bu döwürde içoglany düzgüniniň patyşalar tarapyndan uly höwes bilen oňlanandygyny görmek bolýar. Bu döwür aýratynam köşgüň haremlik we salamlyk diýip ikä bölünen, aýal-gyzlaryň hareme berlip, ýigdekçeleriňem şol haremde höküm sürýän aýallaryň eline berlen döwürdir. Oglanbazlyk döwletiň düýbünü tutan şahslara ýat bolupdyr.

Şonuň üçinem döwleti guran Osman begiň oglanbazlyk bilen ýakyndan-daşdan hiç hili baglanyşygy ýokdur. Bu barada taryhy çeşmeleriň birinde-de ýeke maglumat ýok.

Ýyldyrym Baýezitden soňky gysga wagtlyk agzalalyk (fetret) döwründen soň osmanly köşgi oglanbazlygy täze sepgitlere çykaryp dowam etdiripdir. Beýik serkerde bolan patyşa Myrat II oglanbazlygy protokol kitaby hökmünde döwlet sistemasyna girizipdir. Içegenligi bilen at alan bu patyşa ussat şahyrdyr we onuň şygrylary nähili mylakatly we zowky-sapa meýilli adam bolandygyny örän aýdyň görkezýär.

Sehi beg «Tezkire» («Heşt Behişt») eserinde Soltan Myrat II-den bir beýt mysal getirýär. Soltan şol beýtinde içgi içende rakgas, ýagny oglan oýnadyşyny ýazypdyr.

Onuň ogly Fatih Soltan Mämmedem içoglanlaryny ulanypdyr. Ine, şol ýigdekçelerden saky hökmünde ulanylan birine baş wezir we şahyr Ahmet paşa aşyk bolýar welin, kyýamat gopýar. Sehi beg «Tezkiresinde» Ahmet paşadan söz açanda, bu wakany-da ýatlap geçýär.»

• FATİH SOLTAN MÄMMET

«Beýik soltanyň (Fatih Soltan Mämmediň) Awny tahallusy bilen ýazan şygrylarynda-da gelşikli oglanlara gyzyklanma bildirendigini görmek bolýar. Mysal:

*Bir Güneş ýüzli melek gördüm ki, älem mahydyr,
Ol gara sünbülleri aşyklarynyň ahydyr.*

Garalar geýmiş mahy-taban kibi ol serwinäz
Mülki Pereňiň meger kim hüsn içinde şahydyr.

Gamzasy öldürdügine lebleri janlar urar
Bar bolsa ol ruh-bahşyň dini Isa rahydyr.

Awnyýa kylma güman kim saňa ram ola nigär
Sen Stambul şahysyň, olam Galata şahydyr.

Ýokardaky şygyrda suratlandyrylan «söwer ýar» Galatada ýaşan hristian oglandyr. Soltan onuň üçin dinindenem geçmäge

taýýardygyň ýazmaga het edip bilipdir. «Dinden geçme» jümlesine metafora hökmünde düşündiriş beräýenimizde-de suratlandyrylanyň gara donly erkekdigi belli. Çünki osmanly ýurdunda ýaşaýan musulman däller köçede kimdigi tanalar ýaly köplenç gara eşikde gezmäge mejbur edilipdir.

*Akly-fehmin din-u-imanyn nije zabt eýlesin
Käfir olur, heý, musulmanlar, o tersany gören»*

(Heý, musulmanlar! Ol hristian dilberini şeýle gözelligi içre görenler akyl-huşlaryny, din-imanlaryny nädip gorasynlar? Ony gören ynsanyň kapyr bolasy gelýär.)

«Köwseri anmaz ol içdigi meýi-naby içen
Mesjide barmaz o bardygy kilisäni gören.»

(Ol hristian gözelineň içen sap şerabyny içenler Köwser şerabyny gaýdyp ýadyna salmaz, onuň giden kilisesini görenler, gaýdyp metjide aýak basmaz.)

• **BAÝEZIT II**

Fatih Soltan Mämmetden soň tagta geçen ogly Baýezit II heniz şazadalyk döwründe içegenlikde we ahlaksyzlykda aýyplanypdyr. Onuň içoglany serb ýigdekçesi Mustapa, taryhda Goja Mustapa paşa ady bilen tanalýar.

Baýezit II-niň ogly Selim (Ýawuz) oglanbaz şahyrlara howandarlyk edipdir. Iň gödek şekilde oglanbazlyk kitabynyň awtory şahyr Gazaly Ýawuz Selim döwründe işlerini dowam etdiripdir. Şeýle-de, Ýawuz Soltan Selim döwrüň şeýhulyslamy Kemalpaşazada (Ibni Kemal, 1468-1536) «Rüjûu's-Şeýh ilâ Sibâhü fi'l Kuwwet-i Ale'l-Bah» atly jynsy gatnaşyklar baradaky meşhur kitabyny («Bahnama») ýazdyrypdyr. Bu kitapda oglanbazlyk gatnaşyklary barada-da giňişleýin maglumat berilýär. Soňky asyrlarda bu kitabyň dürli-dürli atlar bilen çap edilen neşirleri başga patyşalara-da hödürlenipdir. Bu ýagdaý Ýawuz Selimiň köşkde oglanbazlygy dowam etdirendigini görkezýär.

Osmanly soltanlarynyň içinde türkleri ýigrenen patyşa bolansoň

Ýawuz Selim şygrylaryny türki dilinde ýazman, pars dilinde ýazypdur. Onuň adyna soň-soňlar käbir beýtler toslananam bolsa, Sehi beg Soltan Selimdeji ýeke beýt türkçe şygry galmandygyny ýazypdyr:

«Käbir jahyl adamlar olaryň (onuň) adyndan türkçe şygrylary aýdýar. Emma olar asla türkçe şygry söýlemediler. Bütün şygrylary parsçadyr.»

Onuň bir gazalynda «söwer ýaryny» gylyçly bir gözel şeklinde, ýagny söweşjeň oglan mysaly suratlandyrmagyna-da geň galarlyk zat ýok.

Bu döwür oglanbazlygyň köşküň daşyna çogup, köçelere ýaýran döwrüdür. Şular ýaly zatlar hasam köpelip, Kanuny Soltan Süleýmanyň döwründe-de dowam edipdir. Oglan söwdasynyň (oglan sutonýorlygynyň) döwlet işgärleri tarapyndanam edilendigine köp gabat gelinipdir. Soltan Süleýmanyň hem şygrylarynda oglanbaz ruhynyň bardygyny ýañzydýan ýerleri az däl. Onuň münlerçe şygrynyň içinden saýlanyp, öz eli bilen ýazylan «Muhibbi Diwanynda» munuň mysallaryna duşmak bolýar. Kanunynyň garran döwründe öňki erkin şygrylaryndan saýlanyp-seçilip taýýarlanan bu «Diwanda» patyşanyň şeraby köp öwýändigini we içýändigini aýdylýar. Onuň bir gazaly şeýle başlaýar:

*«Eý Muhibbi içiban mesti-harabat olub,
Dos-doly eýläliň nagra bilen afaky.»*

Şeýle serhoş halda ortadaky gözel mahbup diýilýän oglandyr. Muny şu beýdi açyk görkezýär:

*«Ol Hyta mahbuby gör kim türresin çyn görkezer,
Noktaýy-haly bilen gül üzre pür çyn görkezer.
Deýr içinde zülpüni zünnar edip ol mug beç,e
Maňa sundugynda kadeh üstünde haçyn görkezer.»*

(Ol Hyta dilberleri ýaly gözel bolan hub (oglan), güle meňzeş ýañagyndaky meňi bilen hasam özüne çekip, alnyna dökülen buýra saçlaryny (käkilini) bize görkezset. O meýhana oglany (saky) monastyryň monahlary ýaly saçyny biline orap, maňa pyýala

sunanda göýä haçyny görkezen ýaly bolýar.)

Birnäçe obrazy we simwoly biri-birine baglanyşdyran Muhibbi şahyr (Kanuny Soltan Süleýman) bärde meýhanaçy çyragy diýýän hristian oglanyna aşyk bolandygyny aýdýar. Bu oglan aslynda hökümdara sakylyk eden içoglanyndan başga hiç kim däl.

• MYRAT IV

Osmanogullarynyň Ýawuz Soltan Selim ýaly rehim-şepagatsyz sultanlaryndan biri bolan Myrat IV barada maglumatlar diýseň kän. Myrat öte oglanbaz bolupdyr.

Şol döwürde ýaşan we Enderun mekdebinde ýetişen Aly Ufky hem muňa güwä geçýär:

«Myrat IV Uly otagda içoglany bolup hyzmat edýän Musa ermenä şeýle bir aşyk boldy welin, oňa bolan söýgüsinden ýaňa käwagt däliräre gelýärdi. Aýratynam ýaragdar paşasyna-da (halkyň arasyna çykanda patyşanyň gylyjyny we ýaraglaryny göterýän hem-de baş hadymagalaryň yzysüre köşkde iň ýokary wezipäni eýeleýän içoglany) aşyk boldy. Bu içoglany gelşiklije bolansoň, Galatasaraý gyşlasyndan alynyp, ilki patyşanyň lutfy bilen Hasotaga kabul edilipdir, kän wagt geçmänkä-de, ýaragdar paşa bolupdyr.»

Aly Ufky beg öz döwrüniň patyşasy Mehmet IV-iňem ermeni ýigdekçesine bolan meýlini şu sözler bilen beýan edipdir:

«Häzirki höküm sürýän patyşa Gülogly atly stambully ýaş ýigide aşykdyr. Patyşanyň saz salýan içoglany bolan bu kişi häzir onuň eý görýän «magşugydyr» we oňa patyşalygyň iň möhüm wezipelerinden biri – diwanyň başlyklygyndan kubbe wezirligi berildi.»

Odatv.com Taryhy makalalar